

I

Про людську глупоту

Уночі під час інтимної, притишеної розмови з самим собою ніяк не можу напrawdę логічно обґрунтувати, чому останнім часом я так переймаюся людською глупотою. Якби чужа глупота була така ж прикра, як наш власний зубний біль, це ще можна було б пояснити: зіпсовані зуби псують настрій, зубний біль не дає спати. Але так?

— Як це «так»?

— Та ось так: усе в житті підпорядковане могутнім законам, що їх наука останнім часом називає «законами природи». Чому, наприклад, бутерброд завжди падає на той бік, який намазаний маслом, і ніколи навпаки? Випадок? Ні! Закон. Всесвітній закон. Або: чому дим локомотива завжди повиває той бік, на якому людина розглядає краєвиди? Це, бачите, запитання, на які немає відповіді, бо це проблеми цілком незрозумілі, навіть, можна сказати, непоясненні, а людський розум жалісно безпомічний, і коли хтось переймається людською глупотою, то й сам він, очевидно, не занадто обдарований розумом. Не треба належати до тих суворих, напівписьменних «мислителів», які вважають, що поняття дощу більш матеріалістичне від поняття Бога, і коли вони урочисто, навіть, можна сказати, патетично проголошують, що дощ — це просто дощ,

тобто що дощ не є чимсь іншим, ніж тим, чим є, тобто «дощем», тобто що дощ — явище природне, а не надприродне й Боже, тоді це вільнодумне кудкудакання не можна перебити жодним розумним словом, ніби цим перекиданням дощу до розряду «природних явищ» розв'язано останнє відкрите питання людської думки від першого дощу до сьогодні. Спробуйте ви такому «вільнодумцеві» заявити, що питання детеологізованого дощу для вас не надто зрозуміле та що ви особисто не вірите в божественне походження небесних водогонів, проте прогулянка під дощем у кожному разі вам приємніша від пустопорожнього мудрування — великий інквізитор уб'є вас в ім'я «вільної думки», як убивав вас учора в ім'я якогось іншого імперативу: якщо ви сумнівалися в Божому походженні дощу, було це так само варте смертної кари, як нині смертоносним є сумніватися в тому, що поняття дощу не пояснюється тим, що ми його зарахували до розряду «природних явищ», і так далі, приблизно, — сам не знаю, що я, власне, хотів сказати. Зрештою, і це моє мудрування, що походить від захоплення власною красномовністю, не бозна-яке розумне, та коли вже я віддався людській глупоті та коли й сам був зі своєї природи настільки дурний, що не зумів цьому перешкодити, то даремно зараз лементувати над глупотою всесвіту! Людську глупоту розгадати — не таке вже й просте завдання!

Отже, незалежно від того, чи людська глупота походить від Бога, чи ні, у своїй дії вона вічна. Від однієї глупоти людської до іншої дорога часто триває століттями: як світло згаслої зірки, глупота ще не збочила зі шляху до краю свого призначення. Покликання глупоти, очевидно, всесвітнє, у вищому, дощовому, недетеологізованому розумінні цього слова: глупота — це небесна сила, що діє як тяжіння або як світло, як вода і, взагалі, як складова частина всесвіту. Глупота самозакохана, і її самолюбство безмеж-

не. Глупота приодяглася гідністю й сановитістю, званнями й чинами, глупота носить золоті ланцюжки лорд-мера, подзвякує острогами й кадильницями, глупота носить циліндр на своїй велемудрій голові, і цю «циліндроносну» глупоту я простудіював з достатньою ретельністю, бо мав честь і щастя прожити серед тих циліндроносців ціле своє маленьке, незначне життя скромного громадянина, настільки скромного, що розплився майже до невидимости.

Отже, наш вітчизняний, автохтонний, так би мовити, національний і расовий *homo cylindriacus*¹, який, за правилом, завжди опиняється на чолі якоїсь установи, думає в сьайві своєї громадянської гідности про себе так: репрезентуючи сім тисяч докторів нашої циліндроносної науки, я стою на чолі цієї науки як її найученіший представник, найбільш вартий усілякого вшанування! Кожне моє слово до сьогоднішнього дня було на своєму місці, і в моїх високонаукових працях, що їх друкувала наша циліндроносна академія, немає жодної ортографічної помилки, хоча наш правопис, як відомо, дуже заплутаний. Уже сам факт, що наші правописи змінюються, так би мовити, щосезону, уже сам той факт говорить про непересічні здібності нашої каліграфічної, ортографічної раси! Я голова двадцяти трьох товариств, і фея, яка стоїть над колискою кожної новонародженої дитини, провістила, що я буду патроном і оборонцем, почесним головою і просто головою, зачинателем, ідеологом, надгробним промовцем і промовцем з нагоди відкриття пам'ятників, а з часом і сам стану бронзовим пам'ятником в одному з наших парків. У затінку свого циліндра я, у гідності сумлінного телефонного абонента, є особою, про яку в телефонній книзі надруковано аж чотири рядки самих титулів і підтитулів моїх громадянських функцій, я є людиною, що ніколи нікому з принципу не підписала

¹ Людина в циліндрі, «циліндроносець».

вексель і ніколи не купила на виплат ні однієї бляшанки сардин, бо я прожив своє впорядковане й зразкове життя в межах своїх фінансових можливостей, без боргів, без моральної, суспільної, політичної чи якоїсь іншої плями, без патріотичної ганьби, відкритий, мов торговельна книга, завжди розгорнена для перегляду, коректний, ввічливий, гідний, щирий, послужливий, для себе самого та для близьких вірцевий патріот, вірцевий громадянин і вірцевий трудівник, сім'янин, який ніколи ні з ким не спав, окрім своєї законної дружини, зробивши її відразу, першої ж ночі щасливого шлюбу, матір'ю майбутнього доктора, майбутнього голови й майбутнього циліндроносця, бо нам Господь заповів: розмножуйтеся, панове доктори, і народжуйте майбутніх панів докторів, адже й Усесвіт створений для того, щоб множилися й розмножувалися ми, циліндроносці, промовці перед пам'ятниками та над відкритими могилами славетних, самі славетні, ми, що дамо в майбутньому свої імена вулицям і майданам у нашому головному й столичному місті, у нашій метрополії, у нашій тисячолітній цивілізації.

— Чи це людина, такий наш пан доктор, свідомий носій численних орденів, що завжди готовий стояти на смерть на «Передмур'ї християнства»?

Такий випробуваний борець за національні ідеали, такий носій нашої тисячолітньої культури — це сіра маска на нашому докторському балу, особа ще не розкрита, а якби її хтось розкрив, що б від неї залишилося? Три дипломи, сім наукових статей, у яких він спробував довести, що певні явища можна множити, ділити або розкладати, двадцять дві кар'єри, як двадцять два життєві успіхи, одна катедра, три катедри, спадковий процес, безперервна й постійна певна кількість нудьги від десяти до п'ятнадцяти тисяч днів, серед яких особливо вирізняються неділі (близько двох тисяч нудних дощових неділей), з прогулянками по

ботанічному саду, із золотими рибками під водограєм і з сигарою на лавці під липою, кілька подорожей до великих північних міст (третім класом, по поганеньких готелях), без якихось особливих інших нахилів, пристрастей чи хвилювань, одне слово: маска в черевиках сорок другого розміру, з двома чи трьома золотими містками, з длубанням у носі в темних кімнатках, де клекоче бачок над продовбаним сідалом, сіра, нудна особа серед маси подібних екземплярів, людина, до якої взагалі не можна приступити по-людському, бо вона належить, безсумнівно, до допотопного періоду людської глупоти, у якому такі нещасні тварини обороняються броньовими, непроникними пластинками своєї носоріжної субстанції всупереч усякому розсудливому доказові.

Бо чим же іншим є сьогодні людський розум, як не нервовим розладом, неврастенічним бурчанням у дилувіальних умовах дійсності? Ми, індивіди з розхитаними нервами, оточені дурнями, домовласниками, власниками заводів содової води, міщанами й дрібними буржуа, що носять на голові сукняні котелки, коли ховають одні одних, і що ж ти зробиш, чоловіче, такому ближньому співгромадянину, такому зразковому патріотові й членові центрального комітету тієї чи тієї партії, батькові міста, радникові, фабрикантові, добродієві й громадському діячеві, який за власним підписом у своєму партійному органі публічно протестує проти того, що нині «використовують вантажні автомобілі, коли це, найперше, вбиває наш кінський запряг», а до того «псує і нищить систему каналізаційних труб і відвідних каналів, збудовану ще старомодним способом із цегли». Говорячи з іронією про «вантажні автомобілі», наш шанований громадянин має на увазі військові автомобілі, а через те, що йому бракує громадянської мужности протестувати проти військових парадів, він оголошує свої мудрі думки у своєму партійному органі символічним, так би

мовити, способом. Він висловлюється алегорично. Тоді, як земна куля загорілася в сімдесяти семи різних місцях, тоді, як його двоповерхова кам'яниця на вулиці сухотного нездари й псевдопоета Гіперіона Аладара Ципріяна Балентековича виросла на двадцятьох мільйонах продірявлених, зрешечених і пробитих черепів його європейських співгромадян, тоді, коли було зруйновано не знати скільки тузінів європейських міст у громовиці й бурі, що понесла Європу, як стару зіжмакану газету, тоді, коли ціла Азія провалилася в кров, у чуму, у пожежу, у загибель, у катастрофу, ніби замінована каменяря, — пан міський радник і домовласник з вулиці Ципріяна Гіперіона Балентековича протестує проти вживання «вантажних автомобілів», бо вони «нищать відвідні канали» і, таким чином, загрожують регулярному стіканню нечистот з убиральні в його цінній і надзвичайно важливій двоповерховій кам'яниці. У візницькому бунті проти «вантажних автомобілів», прислухаючись, як тріщать стіни його власного будинку, як дрижить дах над його головою і чарки дзвенять у буфеті в їдальні, пан радник бунтує проти сучасної дійсності з лицарської перспективи: він живе в позолоченій рамі старомодної олеографії, на якій рицарі борються з потворами на турнірі, він уявляє собі свої екіпажні ідеали в пурпурі та горностаї, як вони гинуть за поняття «батьківщина» в багрянці пожеж і майорінні стягів, у хрестоносному захопленні жестом, як захопленими є рухи прапороносців, що гинуть у потоці крові «за Чесний Хрест і Золоту Свободу», де «Чесний Хрест» означає його барокову Святу Марію на Різдво та Великдень, а «Золоту Свободу» репрезентує, відверто кажучи, його провінційний завод содової води або його верстат для виготовлення патентованих цвяхів, що їх два голодранці тнуть у підвалі, тимчасом як пан сенатор продає пачку тих патентованих цвяхів з охоронним знаком у вигляді геральдичного орла, що тримає

в пазурах золотий хрест — символ нашої тисячолітньої «золотої свободи», «золотої» свободи тяти патентовані цвяхи, наповнювати пляшки содовою водою та захищати відвідні каналізаційні труби. Людина здатна піднятися над дійсністю хіба на кілька сантиметрів.

Увійдіть у такий оправлений у позолочену раму «вільнодумний» світогляд, що стоїть перед нами, мов чотирибарвна літографія якоїсь феодальної драми, битви чи тріумфальної коронації, та поясніть такому своєму панові співгромадянину, що його візницька логіка рухається на курячих ніжках, — то що ж він вам відповість? Або що ви морально хворий тип, або чужинницький найманець, або, у найкращому разі, що з вашою головою не все гаразд.

Роками я жив у нашому смердючому звіринці майже глухонімий, затаєний і замкнений у собі, мов слимак і справжній плазун, і роками розмірковував про людську глупоту, відчуваючи невиразно, як із різних людських учинків б'є дивна, похмура внутрішня сила, що скоує людей у кожному русі, що не дає людям жити справжнім і безпосереднім життям, властиво, небезпечна сила, що отрує і розкладає людей; я ці буденні прояви людської глупоти тлумачив, як цілком природну річ: «стала людина на задні ноги, заходила як двоноге створіння, проте глупота волочеться за нею, мов тінь! Глупота — сестра темряви, глупота хотіла б повернути двоноге створіння його чотириногим родичам у природі, глупота не дозволяє людині помандрувати до зірок, так само, як і сила тяжіння не дозволяє їй полетіти!»

Загалом кажучи, я любив людей. Я прощав людям, захоплювався людськими здібностями, а коли з'являлася людська глупота й стягала якийсь прекрасний злет людської волі чи ентузіазму до себе, у болото, у бруд непристойних слів, то я пояснював крах того шляхетного людського поруху цілком природно, поблажливо й примирливо: «На-

віть птахи падають, змучені втомою, не літають вічно, то чому ж люди повинні безупинно ширяти понад своєю гідністю?» Або: «Той, хто хоче піднятися вище від своїх ближніх, подібний до колеса на багnistій дорозі: котиться — то й забрудниться!»

Людська глупота — то темна сила під нами, хаотична сила праматерії під нами, яку люди не опанували, але опанують її все-таки, поза будь-яким сумнівом, а в цьому й полягає значення людського поступу: рівень окремих цивілізацій стоїть в оберненій пропорційності з рівнем людської глупоти!

До свого п'ятдесят другого року я жив найнуднішим і наймонотоннішим життям пересічного візницького й циліндроносного громадянина: був правильним нулем серед маси правильних сірих нулів, нудьгував під час так званого виконання своїх незначних обов'язків, здійснив три й пів тисячі недільно-пообідніх прогулянок до цегельні або до альтанки в парку на краю міста, жив у спокійному й невимовно одноманітному шлюбному зв'язку зі своєю законною дружиною, народив з нею трьох дівчаток (трьох дурних гусок), мав цілком пристойні доходи юрисконсульта промислової фірми, був правним захисником підприємств і картелів Домачинського, одне слово, про мене, про моє особисте, приватне і прилюдне життя не можна було написати жоднісінького речення, що переступило б рамки найнормальніших прописів сірої та безособової схеми, за якою живуть тисячі й тисячі циліндроносних нулів по всій нашій патріотичній батьківщині та по всіх незчисленних патріотичних цивілізаціях цілої земної кулі.

Навколо мене стукотіли самолюбні кістяки моїх ближніх, я від часу до часу хвилювався, виступаючи на судових розглядах як правний захисник мого працедавця у справедливій обороні картельних, так званих колективних інтересів, у справах продукції Домачинського, від якогось

далекого родича я успадкував прегарний виноградник із дерев'яною віллою, жив у нудному родинному колі моєї дружини, дочки обмеженого аптекаря з провінції, який своїм лікарським чаєм для травлення зіпсував шлунки цілому поколінню і за допомогою того ж таки чаю вибудував три чотириповерхові кам'яниці в нашому місті, я жив у гарному, сонячному, презентабельному помешканні з балконом в одній із тих чайнотравних кам'яниць (вона була моєю власністю, бо аптекар подарував її мені на знак особливої прихильності), товаришував завдяки якимсь жінчиним родичкам із вищими чиновниками нашої чиновницької машини і, живучи як типовий домовласник і чиновник, обертався в колі таких самісіньких чиновників-домовласників, не втручаючись, зрозуміла річ, у нашу внутрішню вульгарну політику, не маючи ніяких особливих пристрастей, слухаючи, як інші говорили про війни, битви, пригоди, великі плани та взагалі про великі справи й події, і так, в основному, я жив, слухаючи, курячи й сплячи в неділю до дев'ятої години, а в будні до пів на восьму: дев'ять годин щонайменше для відпочинку нервів і для доброго та спокійного травлення.

За багато років я добряче наслухався про малярство, бо моя дружина три роки ходила до Академії мистецтв, щоправда, не знати навіщо — малярського обдарування вона не мала майже цілковито ніякого, проте в ній залишилася схильність до малярства, вона відвідувала художні виставки, купувала картини, а тому моему дому робили честь своїми відвідинами навіть самі панове майстри живопису, і в нас багато говорилося про картини, про те, як малювати картини, про продаж картин, та й про малярство — від часу до часу — як таке. Про музику теж багато говорилося, бо в моєї старшої донечки Агнеси виявили були надзвичайно гарне сопрано, і моя дружина послала її до консерваторії, отож Агнеса готувалася до кар'єри

співачки (великої кар'єри колоратурної співачки), тому в нас було багато музики, співів, розмов про оперу, про концерти й мистецтво, а якщо взяти до уваги те, що моя дружина взагалі була всебічно обдарована і в наших несприятливих та відсталих умовах була культурною, вихованою особою, людиною прекрасної душі в найкращому розумінні цих слів, а також те, що я, зі свого боку, прийшов на світ як людина від природи гостинна аж до наївності, то через мій дім проходила маса людей; я, розкошуючи у своїй товариській, любив гостей, завжди був готовий до послуг, як особа — так мені здавалося — переважно шанована та для всіх більш-менш приємна.

У нас, у нашому малому місті, обмовляють і неславлять на всі заставки (як по всіх малих закутках, що хочуть відігравати роль великих міських осередків та здійснювати певну місію в похмурих і відсталих провінціях, хоч їм це не до снаги), але про мене, скільки я за свої п'ятдесят два роки міг пересвідчитись, ніколи не було сказано одного-єдиного надто поганого чи надто злісного слова. Отже, я був цілком безликий і невидимий, скромний настільки, що ніхто й не помічав, що я живу.

Ніхто ніколи не казав про мене, що я вкрав щось у когось (срібну ложку або шафу), ніхто не міг твердити, що я з'їв щось у когось чи впахався за чужий рахунок на ліпшу або прибутковішу посаду, і в тому смішному коловороті нашої вітчизняної глупоти ніхто моє ім'я не забруднив чимсь особливим. Про венеричну хворобу в ранньому молодому віці майже ніхто не знав, а, крім цієї плями, нічого особливого не було в моєму дотеперішньому житті, та й коли б ця ганьба була відомою, у наших умовах це було б чимсь найневиннішим, що можна плескати про приємного й більш-менш шанованого циліндроносного громадянина зі становищем, багатою жінкою, кількома будинками на головних вулицях, віллою та поточними

рахунками в солідних банках у середмісті. (Про те, що я венерично хворий розпутник, який заразив власну жінку, я довідався вже пізніше, коли навкруг почав посвистувати вітер, коли все коло мене за одну ніч збурилось і коли я потрапив у центр уваги нашої громадської думки: що я рогоносець, що моя жінка вже сім років, як має коханця, що я, як визнаю це сам, розпусник та, навіть, що мої власні діти — не мої діти, це все мені довелося почути на тому етапі мого життєвого плавання, коли розвіялася тридцятирічна тиша, і під час загальної ревізії поглядів я виявився зовсім іншою людиною, ніж видавався сам собі та своїм близьким протягом цілого життя). Бо можна дотягти до шостого десятка й ніколи, жодної миті, не пожити своїм власним, особистим життям. Спершу всякі переживання дурного й збаламученого дитинства, потім романтика, війни, пригоди, жінки й пятики в напівсліпому пориві першої молодості, усе це пробігло, так би мовити, чвалом, я не мав часу навіть озирнутись у тім шаленім бігу подій та образів, а коли зупинився, щоб опанувати себе й тверезо усвідомити, що зі мною діється, виявилось, що із дзеркала дивиться зів'ялий старушок з мішками під очима й пародонтозом, смішно надутий бурдюк із товстим карком і оброслим каплуновим салом підборіддям, жалісна подоба лисого, угодованого дурня й ледаря, яка тримає в руці дитячу дерев'яну шаблю, дещо параноїчно впевнена, що ця крихка тріска — це рапіра чистих моральних переконань, і нею можна воювати за честь прапора й порядність, проти всієї нікчемної, відсталой та смішної цивілізації.

Від нетривалого періоду державної служби, коли я як шеф канцелярії одного недоумка подав у відставку разом з усім тим плутаним урядом і став працювати юрисконсультом на промислових підприємствах, фабриках тазів та парових лісопильнях, і аж до припинення шлюбу з пані

Агнезою, своєю дружиною, аптекарською одиначкою, яку взяв за себе через чисте юнацьке кохання, ціле життя я прожив заглиблений у чужі справи, ламаючи свою не занадто обдаровану й світлу голову над чужими клопатами. Терпляче й самовіддано, сказати б, по-самарянському я любив усіх ближніх навколо себе, і, злагоджуючи свої окремі невдачі або неприємні пригоди постійною симпатією до страдників, я втішав себе й заспокоював ласкавою, мало не християнською добродушністю. Якщо хтось обдурив мене з підписом на векселі, я принципово ніколи не обурювався, і не трапилося так, щоб я такому ошуканцеві не підписав векселя вдруге: я завжди старався віднайти якийсь добрий, навіть похвальний його вчинок, аби довести, що «з векселем це трапилось у хвилину слабкості». «Люди такі», — казав я в згоді зі своєю основною дружелебною ідеєю, що людей треба любити, бо вони не так погані, як дурні, і з глибоким внутрішнім переконанням, що за довгі-предовгі сторіччя людського досвіду ніхто ще не винайшов від людської глупоти ліків та що сучасний стан, напівлюдський і напівсвідомий, ще довго триватиме в хаосі довкола нас і в нас.

Спостерігаючи з неабиякою цікавістю за людьми, я помічав, як вони взаємно обливаються брудом з якоїсь незрозумілої глибокої потреби, що виникає в людині із силою тяжіння: є в людях якась темна сила, що тягне їх додолу, до землі, у бруд. Люди переслідують одні одних, і їх переслідують рухи, погляди, слова, люди обнюхуються недовірливо, неначе тварини, бо ж вони, власне, є двоногими тваринами, люди крадуть одні в одних думки та гроші (як мавпи в пралісах, що крадуть одні в одних мигдаль), а як накрадуться й сито відригують, то вдоволено мугикають вальси, мочачись у підземних пісуарах брудних нічних закладів, куди здалеку, крізь заслону диму й смолянистих випарів, доходить слабкий писк музики: нам ведеться до-

бре, ми нажерлися чужої кривавиці, нас носять на руках, ми п'яні, слава Богу.

Тепле тіло, загорнуте в тканину, відірване від природи, поставлене на задні ноги — у церкву, у судову палату, на театральний поміст, на амвон, на катедру, у пісуар, у корчми, у казарми, це тепле тіло, одягнуте за таємними правилами різноманітних історичних костюмів, розділене на священні касти, удержавлене людське тіло цілковито розгублене перед безмежно великою кількістю нерозв'язаних питань; не орієнтуючись у хаосі, відокремлене від інших, людське тіло відчуває лише себе як свою власну плоть, забуває про тілесну схожість свого тілесного ближнього і так від страху й від глупоти вгризається йому в горлянку, озвіріле від жаху й кошмару темряви. Люди наповнені вихованням, забобонами, упередженнями й брехнею, як соломою, люди грають ролі, наче ляльки на оркестріонах, так, як хтось їх накрутив, у чужому такті повністю недоступної та незрозумілої їм музики. Наздоганяючи одні одних у недоумкуватому колі так званої соціально обумовленої каруселі, — і як на справжній ярмарковій каруселі — ці вершники на дерев'яних конях суспільних упереджень справді впевнені, що вони мчать із неймовірною швидкістю в замкнутому колі «успіху». Коли ж від часу до часу якась із тих ярмаркових каруселей розвалюється, коли очманілі нещасні вершники несподівано випадають із сідла, вони, ці одержимі погоничі своїх кар'єр, не можуть обійтися без дерев'яних коней, і мені ще ніколи не вдавалося побачити так званої розумної і нормальної людини, яка була б настільки сміливою, що могла б пожити своїм життям для себе, без своєї кореспонденції, без своїх параграфів, без своєї контори з плювальницею та печаткою, одне слово, без упереджень і без віри в дерев'яних богів. Офіцери після програних воєн, без коней і без лайки, збанкрутілі банкіри без чекового кредиту, співаки

без голосу, звільнені урядовці, усунуті політики — усі ці ярмаркові паяци, як люди, що зазнали краху корабля, пливуть на хвилях повені в сміття, забуваючи про сутність своєї людської матерії; ці солом'яні ляльки переконані, що карнавал закінчився трагічно лише тому, що вихор зірвав їхні блазенські ковпаки. Якби це випадково сталося з іншими масками, їм було б смішно. Люди завжди радіють із чужого нещастя, забуваючи, що чуже нещастя є їхнім власним. Для всього, що людське, я завжди мав слабкість розуміння за старим класичним рецептом: що всі людські уразливі місця є елементами тієї людської таємниці, яка перетворює людей у гідних співчуття бідолах.

Люди ошуковують одні одних, брешуть в очі, обманюють лестощами й погано вдаваною зичливістю, і це їм часто, у простосердді, здається набагато сміливішим, ніж сказати правду навпростець. Люди самолюбні, бо вони неситі й бояться голоду, понурі, бо відчують себе пригнобленими й скривдженими, несправедливі, але й до них несправедливі їхні ближні, вони нещасні, ображені й злі, у дранті, хроплять під смердючими перинами, заздрять одні одним на чашку кави, на чисту пошивку, на новий велосипед, дозволяючи через кожну дрібницю, наче галки на гілці, коли сперечаються (мабуть, чи не діалектично) на падлині якогось невідомого героя про те, котра з них має право першости пригоститися людським оком.

Треба людей любити, бути до їхніх послуг, під рукою, у гостинній позі господаря, з гримасою лагідної усмішки на обличчі, з гримасою солодкою, медовою, як новорічне поросся у вітрині цукерні, — це я проповідував як суспільну засаду й цією основною директивною керувався роками! Треба завжди зустрічати людей у відчинених навстіж дверях з розкритими обіймами, приймати обіруч, щиро, бути дотепним, розважати їх, якщо вони не в гуморі, пригощати, купувати рибу, майонез, дичину, холодець, вино, тю-

тюд, сири (багато різних сирів і південних фруктів), треба радісно повертатися додому з пакунками, з пляшками, до теплої, напаленої, ясної кімнати, де чекають щедро заставлені столи, — ось так, я вважав, має бути, отже, плекав товариськість і приймав у своєму домі справжні збіговиська негідників і дурнів, дурнів і негідників нескінченними серіями... Треба цілими ночами вислуховувати нісенітниці, дозволити докучати собі чужому себелюбству, захоплюватися чужими дотепами, слухати дурну, бездарну гру дилетантів — так я казав сам собі, і так, у відповідності з власним самонавіюванням, я промарнував мало не ціле життя під п'ятою власної гостинності, готовий до послуг аж до самозречення, добродушний і трохи пришелепуватий недотепа, якого так звані друзі вважали за простодушного, набридливого зануду, у якого не надто весело, проте цілком пристойно готують і подають (майже завжди) відносно добре вино. У хмарах диму, у мареві алкоголю, від дурної настирливості й нетактовної брутальності, від злостивості чужих язиків осідав у мені роками тяжкий осадок переситу, огиди та якогось невизначеного, щоправда, але все ж таки тривожного неспокою, який стосовно деяких осіб набував вигляду нервової дратівливості. Усе-таки мені від часу до часу видавалося нерозумним марнувати цілі ночі з базіками, які по-дурному вперто ніч крізь ніч клеплють завжди одне й те саме — про якісь партії, про партійні напрями й крутість, конституції, битви, у безмежно остогидлому квоктанні, кудкудаканні та плетінні нісенітниць. Не можна сказати, що я вже й давніше не помічав у відносно молодих людей явних ознак старіння, понурого страху перед чорною годиною, повного браку потягу до шляхетних і неогоїстичних почуттів, лякливого приховування своїх переконань, надзвичайної розвиненості самолюбства та особливо почуття власності: «мій дах», «мої знання», «моя дружина», «мої погляди», «мої

книжки», «мої доходи» (узагалі все «мoje»), тож коли вже молоді люди виголошують мимраві монологи, перебільшуючи в них значення будь-якого, навіть незначного розладу «свого травлення», то що тоді буде з нашим молодим поколінням, з нашими багатонадійними інтелігентами й просвітниками через кільканадцять років, питав я сам себе, починаючи сумніватися в тих базікуватих докторських дітях докторських базік, моїх шкільних друзів, які вже народили наступне сенільне докторське покоління танцюристів, славетних адвокатів і ветеринарських асистентів у худоб'ячих лікарнях і в божевільнях. Я бачив, що люди під своїми масками насправді неприхильні, холодні, жорстоко байдужі до всього, що в цю мить не перебуває у сфері їхнього безпосереднього інтересу, що вони обмежені, надокучливі, настирливі, обмовляють одні одних через неймовірну засліпленість, не виконують зобов'язань, не сплачують боргів, по-мавпячому сліпо, обмежено, зобонно, марно, славолюбно ганяються за життєвими вигодами (переважно вигодами кишок та тілесним комфортом), і в такі хвилини пригнічення, ба, ясновидіння я тікав від людського шарварку, відчуваючи задуху в тому хліві з жуйними й парнокопитими тваринами. Разом із людьми смердить, зате тепло. У самотності — пусто. Ми дуже добре знаємо, як там насправді під чужим хвостом, проте жити без такого нюхання не можна...

II

Вечеря у винограднику генерального директора Домачинського

Згідно з таємничим, просто всесвітнім законом людської глупоти я прожив би, мабуть, у своїх власних суперечностях до самої смерті, нерухливий, лінивий, потроху згірклий та простакуватий, як це вже буває з людьми, що провадять життя по корчмах, з базіками, з дурнями, приятелями, розмовляючи про переселення народів, про битви, церкви, книжки, про крокодилів, про виняткові лікувальні властивості алтеєвого чаю, про пстругів та акул, якби одного разу не настав поворот, що його в нашій розповіді можна було б патетично назвати доленосним. У житті кожної людини існує така мить, яку романісти називають «доленою», і саме таку фатальну мить я пережив — восени буде тому два роки — просто через те, що мені (сьогодні вже не пригадую, який був безпосередній привід) спало на розум сказати те, що я якраз подумав. Думка, що я її висловив у той драматичний момент, не була ні чимось важливою, ані особливо оригінальною! Цілі рої таких думок дзижчали в моїй голові роками, і сьогодні, після всього, що сталося, мені здається, що ті думки — це найзвичайніші щоденні думки кожного нашого співгромадянина, лише нікому не спадає

на гадку якимось чином їх оприлюднювати! Не такі люди дурні, щоб не знати, що можна, а чого не можна, але ніхто з нас не є такий шалено або наївно сміливий, щоб визнати це публічно — навіть якщо ніколи не згрішив супроти десяти заповідей!

Усі ми маски й усі ми затаєні, і кожна людина відчуває потребу скинути свою маску хоч на хвилину, відкритися, висловити свої інтимні настрої, але щоб одне-єдине слово могло підхопити ціле життя, мов відірваний балон, щоб одне слово могло полетіти разом із п'ятдесятидворічним старим сибаритом, вирвати його з визначеного аптекарського професійного, міщанського середовища, аби зникнути з ним у туманних далях, — таке й мені здавалося б подією досить-таки неймовірною, навіть вигаданою, якби я сам цього не зазнав і не перебував уже мало не два цілі роки в сьайві трохи смішного, а з другого боку, можна сказати, мало не геройського жесту.

У пана генерального директора Домачинського, у винограднику, на веранді його вілли, за вечерею, при боці пані Домачинської (язикатої віденки, що почала свою суспільну кар'єру як мала пиріжниця в одній з віденських кав'ярень) і моєї дружини пані Агнеси, біля якої сидів учитель співу моєї старшої донечки, баритон Ікс (який, як я пізніше довідався, уже сім років був коханцем моєї жінки, а тепер має намір стати її законним чоловіком), тут, навколо білої скатерти зібралось ще кілька представників нашої еліти: *homo cylindriacus*, *vir doctus*², *magnificus*³ із сином, доктором філософії й доцентом, циліндіракусом, як і його папа, ще два-три інші циліндроносці, панове доктори права зі своїми вельмишановними дружинами, пан сенатор, член центрального комітету однієї патріотичної партії та домовласник з вулиці Гіперіона Балентековича

² Учений чоловік (*лат.*).

³ Шляхетний, високий (*лат.*).

(супротивник вантажних автомобілів), — і в такій оці, приємній, гліцериново лагідній, теплій вересневій атмосфері під незвично зеленим місячним небом тону надавав, ясна річ, господар дому пан генеральний директор Домачинський. Пан генеральний директор Домачинський, голова промислового об'єднання, у якому я був генеральним секретарем і юрисконсульт, генеральний директор картелю, у якому я був за адвоката, фабрикант бляшаних відер та нічних горщиків, що їх він останнім часом у величезних кількостях експортує до Персії, самоук, колишній кельнер, пачкар, військовий постачальник, банкір, домовласник, судновласник, член правління гольфового клубу, дурень, що вимовляє для себе самого надзвичайно імпозантні й таємничі слова «окассіон», «шоффер», «мала ентента», «тресор»⁴ з такою самовпевненістю, ніби вони для нього зрозумілі як два рази по два, — та це ж ясно (*де факте штанте педес*)⁵ — ось такий собі пан директор виголошував один зі своїх відомих монологів, що їх піддесливо вислуховують у всіх промислових, торговельних, технічних і зуботехнічних палатах і на всіх вечерях, що їх дають професійні товариства, палати й правління, де поруч із генеральними директорами сидять матеріально слабші і, так би мовити, підпорядковані особи: homo cylindriacus, vir doctus, magnificus зі своїм сином-доктором, доцентом, майбутнім нареченим одиначки пана генерального, Ренати Домачинської, пан сенатор і домовласник з вулиці Балентековича, він же й фабрикант патентованих цвяхів як побічної продукції нічних горщиків, залежний від пана генерального, респта панів докторів — правники і юрисконсульты, дантисти й гінекологи генеральнодиректорської клієнтури і, нарешті,

⁴ Перекручена вимова іншомовних слів. Окассіон (*фр. occasion*, правильна вимова *оказйон*) — нагода; тресор (*нім. Tresor*, правильна вимова *трезор*) — сейф.

⁵ «*Де факте штанте педес*» (зіпсоване лат. *de facto stante pede*) — справді без затримки, негайно.

я зі своєю дружиною Агнесою та її баритоном як промисловопалатний, об'єднанський і картелевий трикутний додаток до цієї виноградникової вечері, яка почалася поросям на рожні, а закінчується кавовим тортом, густим, наче болото на Всіх Святих, з молочно-білими кулями ламп у винограднику, навколо яких кружляють нетлі, зі срібним, наповненим пахучим моко, посудом, з блискотливими карафами, в яких мерехтить знаменитий рислінг із власного виноградника пана генерального директора Домачинського, винаря, дегустатора, кельнера й виноградаря за фахом.

Пан генеральний множить: два рази по два, ясно й логічно, чотири, а чотири поділити на два дорівнює двом, ясно, а два відняти два залишається нуль, ясно, і капітал приносить дивіденди, а дивіденди вимагають від капіталу дедалі більших прибутків, цілком ясно, отже, люди б'ються, власне кажучи, за ринки, ясно, і так доходить до сприятливої кон'юнктури, логічно. А євреїв треба бойкотувати, ясно, бо вони не належать до кіл, зацікавлених у поліпшенні кон'юнктури перських бляшаних нічних горщиків пана генерального, і, до того ж, вони не «наші», ясно, треба справи на земній кулі впорядковувати, ясно, енергійно й логічно, так, як тепер упорядковують: гвинтівкою, браунінгом і шибеницею, ясно. Дякувати Богу, розум переміг. Світ уже не такий дурний, щоб дати себе водити за ніс якимись заяжженими революційними фразами!

Пан генеральний, шеф і працедавець, — це, власне кажучи, педантичний пустомолот, своєю культурою на рівні початкової школи він уже роками пригнічує оточення, але його підпис вартий цього гніту. Цей дурень, захоплений власним дзижчанням, наче дзиґа на порожньому столі, не чує нікого іншого, крім себе самого. Закоханий у власну гідність, він про власні знання та мудрість думає в найвищих ступенях і повчає палати, ректорів, уні-

верситети, пресу, добродійні товариства, делегації, партії, художників, громадську думку, ціле суспільство, він, пан генеральний, що був, що бачив, що чув, якому хтось із найвищої адміністрації сказав, якого нагородили, на честь якого встановили меморіальну дошку, вирізьбили барельєф, який об'їхав, який особисто переконався, який упевнений, що так є і так буде: чия сила, того й воля, багатому й чорт гроші носить. Коли близько двох років тому дійшло до страйку на його фабриці перських нічних горщиків, він повівся геніально. Не дозволив солити собі розум профспілковими хитрощами. Коли йому старалися пояснити, що робітники бідують, він надзвичайно дивувався, як може хтось не розуміти! «Йому ведеться трохи ліпше, бо ж він один-єдиний, а робітників, боже мій, ой, як багато. Зле було б, якби від цього заняття не велося добре бодай одній людині!» Він знає, як твердо вирішено ці справи у Франкфурті, у Нюрнберзі, у Саламанці, він читав Розенберга, він знає, що таке колоніальні дармоїди, а наше село ні для чого іншого, лише для дишля, і не можна дозволити йому гратись у візника, він знає, що думають на *«Кай Орзеї»*⁶, тому, прошу вас красно, року вісімнадцятого, коли він якраз у цьому винограднику, із цієї самої веранди власноручно застрілив тих чотирьох бандитів, тих чотирьох хамів, бунтівників, зеленокадерівців, тих революційних свиней, він уже тоді знав, у якому напрямку буде розвиватися Європа, бо це, по суті, логічно, бо це зрозуміло, бо цього вимагають інтереси європейської громадської думки, інтереси європейської моралі й чести, інтереси, — просимо вас красно, в останній консеквенції, — здорового й здатного до життя народу.

Усе це було, просимо вас красно, в останній консеквенції цілком ясне й цілком логічне, просимо вас красно,

⁶ Правильна вимова «Ке д' Орсе» (фр. Quai d'Orsay) — набережна Сени в Парижі; на ній розміщена резиденція французького міністерства закордонних справ.

і я повні тридцять років слухав цілу зграю ось таких панів генеральних директорів, як вони розповідають, що були, що особисто переконалися, що їх підтримали в урядових колах, що те, що вони створюють, чим торгують, що заробляють, що стріляють, є в інтересах європейської громадської думки, в інтересах європейської моралі, в інтересах здорового народу, коли казати щиро, у кінцевому рахунку — просимо вас красно, — і ніколи до тієї вересневої зеленої місячної ночі, такої духмяної, такої зоряної, такої теплої, ніколи мені не спадало на розум бути об'єктивним, подивитися на такого промовця з віддалі, відокремитися від своєї сірої маски й попливти у власному напрямку. Таємницю моєї власної пасивності можна було б пояснити й моїм дурним та неприємним заняттям. Будучи роками адвокатом банків, нічних горщиків, чекових рахунків, векселів, обороняючи безідейні, далекі від етики справи й відносини, людина зрештою втрачає відчуття дистанції, тупіє, задурює себе й інших, стає циліндроносцем і дурнем, стає аптекарським зятем і баритонським рогоносцем, відчуває себе неповноцінним нулем — і так зникає в небутті, як тінь! А тепер, в очю одну-єдину драматичну мить, тінь перетворилася в людину й заговорила. І це було все...

Пізніше, коли в місті почали переповідати цю «подію», коли справа досягла вже скандальних розмірів (казали, що я витяг браунінга з кишені, що я прибув до винограднику незвичайно знервований і з великим запізненням, що між мною і приятелем моєї дружини, баритоном Ікс, дійшло до прикрої сцени в салоні), пізніше подейкували, що я перебивав Домачинського на пів слові, що мені випав келишок з руки, бо я ще перед вечерею був дуже заклопотаний і, очевидно, відсутній духом, неуважний, істерично збуджений, проте це все не відповідає правді. Навпаки: я був незвично спокійний, зібраний і усвідомлював собі щонайменшу деталь. Пам'ятаю, що мені ця недоумкувата

апоплектична маска надутого старого п'янюги, у золотому пенсне, з настовбурченими вусами й кошлатими бровами, здалася справді дурним, тупим, порожнім предметом, що вона справила на мене враження чогось штучного, накрученого, якогось механізму вповільненої дії, чогось, що не живе само собою, а є, як таке, складене й рухається та говорить, як облудна лялька, чогось безособового, бо воно є моделлю певної людини, а не самою людиною, і саме це моє враження, що йдеться не про живу людину, а про дерев'яну іграшку, вилучило будь-яку можливість якогось мого неспокою, а поготів збудження. У порівнянні з іграшкою в коробці людина, усе ж, є певним родом надлюдини: несумірність така велика, що будь-яка психічна несамовитість у такий момент цілковито виключена. Пам'ятаю, що саме тієї ночі я відчував холоднокровну вищість над ситуацією: сиджу у винограднику, на веранді, у п'яному товаристві нашої докторської еліти, доктор серед панів докторів, ректорів, деканів, асистентів, ветеринарів, акушерів, генеральних директорів, їхніх дам, зі своєю дружиною, адвокат серед адвокатів, юрисконсульт промислового об'єднання, домовласник серед домовласників, маска серед масок, у певному розумінні європеець серед європейців, сиджу після багатої вечері за кавою, попиваю, не поспішаючи, рислінг (я не випив більше ніж дві склянки) і слухаю, як пан генеральний директор розповідає дамам, своїй жінці, моїй жінці, своїй дочці (якої сватач і майбутній наречений сидить заклопотаний біля неї в цілковитій невідомості свого ризикованого очікування), моїй старшій дівчинці Агнесі (між матір'ю і баритоном), як у вісімнадцятому році, пізньої осені, коли тут у нас грабували зелені, він власноручно застрілив чотирьох бандитів військовим карабіном, одного по одному, мов зайців: двох біля сходів у погребі, одного трохи нижче, біля альтанки, а ще одного у винограднику, коли той хотів перестрибнути живопліт.

Вони мали намір удертися до погребя пана генерального, а він їх застрілив; два дістали кулю в лоб, той, біля альтанки, — два постріли в ліву легеню, а той, четвертий, стік кров'ю під живоплотом, у нього лопнула артерія на шії.

Сиджу за столом, оточений дамами, панами, громадянами, тримаю праву руку на столі й указівним та великим пальцями обертаю поволі восьмигранну шліфовану ніжку чарки; жовтий круг вина полискує у світлі старомодної гасниці, правильна молочно-біла куля ліхтаря відбивається в блискучій круговині рислінгу, місячне світло зеленаве, з винограду доноситься сюрчання цвіркунів, а пан генеральний директор Домачинський розповідає свій веселий анекдот, як у вісімнадцятому році він застрілив тут, кілька кроків від цієї веранди, чотирьох людей, мов чотирьох собак. Пан генеральний — банкір, власник парового млина, знаний торгівець вином, виноградар, він має тартаки, він відомий промисловець, своя людина, він має свого «шоффера», свої «потрети», свій «Кай Орзей», він збудував новий головний вівтар у парафіяльній церкві під цим виноградником, він — один із донаторів тієї барокової церкви, що біліється ген там далеко в місячному світлі; два головні вітражі оздобив пан генеральний кольоровими сценами: на одному з них ангел плаче над порожнім Христовим гробом, на другому — Христос хреститься в Йордані, і під цим усім напис стилізованим готичним письмом: «Офірував А. Домачинський від себе та супруги Гелени», і хто б цьому панові донатору міг пояснити, що він, просимо вас красно, — це зрозуміло й логічно, — найзвичайніший і найвульгарніший кримінальник, убивця, моральний нуль, злочинна істота! Хто б міг цьому примітивному сліпцеві пояснити, що він ординарний злочинець і вбивця, не тому, що вбив, що замордував, що розпанахав тих чотирьох — як він каже — скажених собак, а тому, що розповідає про це сьогодні як про свою хвальну

пригоду у вісімнадцятому році, коли він, як пророк і «далекоглядний політик, уже вісімнадцять років тому знав і передбачав, у якому напрямі в дійсності буде розвиватися європейська політика». А якби комусь навіть і вдалося пояснити цьому типові, що в житті людському є й інші категорії, крім збройових, усі ці недоумки навколо білої адамашкової скатерти й молочно-білих ламп уважали б, що людина ця п'яна, схиблена, щонайменше наївна. Якби хтось із переконливою логікою доказав, що він не п'яний, а лише логічно мислить, якби довів, що наші селяни, ці «бунтівливі зеленокадерівські свині», насправді не були ніякими бандитами, що тоді тріщали в'язничні мури, мури несправедливого становища, що це була справжня міжнародна катастрофа, стихійна, можна сказати, предковична, що наш селянин не був у ті дні «скаженим собакою», а був людиною, з якої заговорила гідність приниженого раба, то панове за цим столом не зрозуміли б, то панове за цим столом не могли б зрозуміти, бо панам за цим столом для розуміння такого логічного мислення не вистачає будь-якої, бодай найменшої схильності.

«Скажені собаки» хотіли пограбувати пивницю, спорожнити дорогоцінні бочки рислінгу, і він стріляв у них, обороняючи свій власний рислінг, що був, без сумніву, його власним рислінгом, зате коли інші «скажені собаки» (цісарські і королівські доги) під виглядом реквізиції точили й марнували той самий рислінг (та навіть і чужу кров, що теж була чиеюсь власністю), він, звичайно, не стріляв у представників цісарської й королівської влади, адже це було законне здирство, засноване на позитивних законах про реквізицію. Ясно, що пан генеральний тоді не воював, а як постачальник м'яса, смальцю й горілки заробляв на різанині, що не була, звісно, жодною «злочинною різаниною», а була «справедливою війною», метою якої був гречаний і патріотичний заробіток для отаких мавп! Узагалі:

що це за «позитивні закони», єдина підстава яких — протизаконне насильство, і чому пан генеральний, обороняючи свій рислінг, стріляв не в тих, що під час війни незаконно реквізували, а в «скажених собак», які загавкали на незаконність війни взагалі та які в боротьбі з безправ'ям були насправді єдиними гарантами законности у вищому, моральному розумінні. Якби ж «позитивні законні» підстави воєнної протизаконности не зруйнувалися, пан генеральний не міг би тепер, як представник нашої молодії промисловости, експортувати до Персії свої бляшані тази й нічні горщики, не був би «представником нашої молодії економіки», не головував би ні в палатах, ні в цьому нашому елітарному товаристві! За склянку рислінгу четверо людей — адже це все злочин, кривавий, огидний злочин!

За столом, зі спущеною головою, з правою рукою на ніжці шліфованої чарки, задуманий і повністю спокійний, я сказав тихо, без будь-якого призвуку роздратованости, скоріше сам собі, ведучи далі внутрішній монолог, що «це все злочин, кривавий, огидний злочин».

Випадково ця невинна фраза впала під час короткої павзи між двома реченнями пана генерального, отже, в цілковитій тиші, і саме через тишу кожне окреме слово набрало на вазі. Пізніше говорили по місту, що я шалено, божевільно ревів, що я зірвався, стягаючи зі столу скатерть, попрозивав присутніх моральними кретинами, навіть, що я висолопив язика, показав носа й помчав у виноградник, як вовкулака. Усе те неправда. Зовсім тихо, майже сентиментально, ніби з приглушенням зітханням, увесь затоплений власними думками, я сказав, що це все огидний злочин, більше коментуючи сам собі, — адже не було ніякого істотного сенсу заходити в дискусію з дурнями, які ніколи не вміли, ані не хотіли думати в згоді з будь-якою логікою, за якою не можна отримати жодного зиску. Якщо в ту мить мої слова й мали якесь глибше значення,

вони могли бути лише тим, чим, по суті, були: жестом, яким я відмахувався від самого себе, бо шкода марнувати час на пустопорожні розмови з іграшками, ідіотами, безособовими істотами, що представляють певний суспільний ґатунок суспільного продукту, адже це не люди, а паяци та зразки одного й того самого товару!

Але сталося протилежне. Та моя остання, по суті, банальна й утерта фраза, що це все огидний злочин, вибухнула над столом, над хмарою диму на веранді, над срібними полумисками, лампами й мисками, як ракета.

Пан генеральний, що саме запалював третю гаванську сигару, цей бурдюк із надутими губами й зморшками на твердому, низькому лобі, з поглядом з-під пенсне, з піднесеною правою рукою, у якій горів сірник, перестав на хвилину смоктати повітря через гавану і, тримаючи напівзапалену сигару між указівним і середнім пальцями лівої руки, із сірником у правій, нагнувся до мене й спитав з ознакою несподіваного подиву, що я маю на увазі, що це все криваве, який злочин?

— Та це все: той ваш рислінг, ті чотири трупи, яких ви називаєте скаженими собаками, те, що ви це все нам сьогодні розповідаєте, усе...

— Як «це все», не розумію, — ще й досі не міг збагнути пан генеральний і чекав, що я поясню йому промимрені крізь зуби слова, щоб він міг спокійно два-три рази затягтися сигарою, поки не згас сірник у руці. — Який злочин? Що огидне? Що тут криваве?

— Та те, що ви нам розповідаєте, що вихваляєтесь, як застрілили чотирьох людей. Убити людину може кожен у такому становищі. Але хвалитися вбивством можуть лиш особи зі злочинними нахилами. Я мав це на увазі, коли говорив про неморальне й огидне.

— Отже, виходить, що ви схвалюєте цей напад? Ну, коли так, то я жалкую, що не застрілив і вас п'ятого!

Було це сказано у винних випарах, у хмарах диму, але з переконанням солдафонської бундючності, так, як кричать на рекрутів. Було чути, як вечірник розпачливо б'ється над порожниною скляної молочно-білої кулі, а потім настало доволі тривале затишшя. Пам'ятаю, ця гасниця над полумисками з виноградом і тістечками здалася мені якоюсь дивною, незвичайно мутною; це було брудне світло ліхтаря на старому катафалку. Всі обличчя довкола столу, обернені до моєї особи, поглядом ніби питали мене, чому я ще й досі мовчу? Мені здавалося, що я в театрі, на сцені, граю роль і тепер моє слово: якщо не заговорю, припиниться ціла вистава, спуститься завіса на відкритій сцені.

Я ще сидів за столом у своїй нерухомій позі, тримаючи праву руку на скатерті й відчуваючи між пальцями шліфовані краї восьмигранної скляної ніжки. Пам'ятаю, як між великим і вказівним пальцями калатало серце. Серце билось на восьмигранній скляній ніжці правильно, одноманітно: раз, два, три, чотири, п'ять, шість, сім, а слово було моє, усі обличчя навкруг столу закам'яніли, ніби нас мав знімати якийсь недосвідчений фотограф-початківець, і нараз він зник під чорною тканиною, нема його, а ми чекаємо, що клацне об'єктив і життя далі загомонить у вині, у дурницях, у сміху, розіллється місячним світлом, полетить, як той метелик, що після жакливого боротьби вирвався з молочно-білої кулі й зник над аркою веранди високо над нашими головами, у зелених далях теплої вересневої ночі.

Якою мірою я був зібраний, видно з того, що ще й сьогодні я пам'ятаю кожную, навіть найменшу дрібницю, і через те чутка, що пізніше кружляла по місту, ніби я робив гримаси, ревів, був у стані ненормального, почуттєвого збудження, цілковито безпідставна. Я відчував, що є можливість так званого конвенціонального залагодження справи, як для кожного дресованого собаки, що загавкав